

Civilizációk – útban a világtársadalom felé

A történelem politikai földrajzi vázlata

BEREZNAY ANDRÁS¹

Még egy évtizede sincs, hogy a Szovjetunió hatalmának összeomlásával a világ politikai, földrajzi szempontból is egészen új helyzetbe került. Ennek az új helyzetnek a fő vonásairól és mibenlétéről különböző, a valóság egyes elemeit ugyan megragadó, de annak lényegét mégsem sikeresen megközelítő elképzelések láttak napvilágot. A forgalomba került legismertebb nézetek egyikét, Francis FUKUYAMA vallja, aki, nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a Szovjetunió, ill. a kommunista tábor összeomlásával a történelem a végéhez érkezett.² Látni fogjuk majd, hogy ennek a rendkívül meghökkentő, és sok ellenérzést kiváltó, népszerűségéből időközben első fogadtatásához képest sokat vesztett, és a napvilágra hozása óta történt események által is megcáfoltnak tekintett elképzelésnek, szerzőjétől eltérő megközelítésben ugyan, de van egy bizonyos, korlátozott valóság alapja. Hasonló a helyzet Samuel HUNTINGTON világgképével is, aki 1993-ban „A civilizációk összecsapása” címmel szintén sok vitára alkalmat adó tanulmányt jelentetett meg.³

Nézetünk szerint ezeknek a megközelítéseknek közös fő gyöngesége a történelmi háttér megvizsgálásának elhanyagolása, ill. annak meglepően felszínes volta, és mindenekelőtt az, hogy hiányozni látszik belőlük egy olyan független átfogó szempont, amelyből a dolgokat néznék, túl azon, hogy a jelen és jövő társadalmának, ill. politikai földrajzi helyzetének értelmezése, ill. magyarázata igényével lépnek fel. A továbbiakban ismertetjük azokat a gondolatokat, amelyekre egy, a szerző által tervezett atlasz sorozat épül és amely a különböző civilizációk egymással való kapcsolatának tükrében hivatott áttekinteni a politikai földrajz történetileg leglényegesebb mozzanatait. Ez a sorozat elsősorban egy olyan, alapvetőnek tekinthető szempontból kiindulva veszi szemügyre a civilizációk kapcsolatának a történetét, és államrendszereik belső alakulását, amelyből nemcsak az adott és várható helyzetet, de – úgy gondoljuk – a politikai földrajz egyes lényeges elemeinek egész történetét leginkább érdemes vizsgálni.

¹ Történész, London, Nagy-Britannia.

² *The End of History? The National Interest*, 1989.

³ *The Clash of Civilizations. Foreign Affairs*, 1993.

Saját vizsgálódásunk arra az alapgondolatra épül, hogy az egyik legfontosabb dolog, amire az emberiség egész eddigi történelme során, de legalábbis az állam intézményének megjelenése óta törekedett, saját egységének elérése volt.⁴

Míg e cél elérése a történelem során mindezidáig legfeljebb távoli vágyalom volt – esetleg valamikor a földrajzi valóság nemismeretéből fakadó, az elérhetőség közelébe képzelt illúzió lehetett csak – a Szovjetunió hatalmának semmivé foszlása óta most először került a tényleges megvalósíthatóság küszöbére.

Ebben az értelemben gondoljuk azt, hogy FUKUYAMA – anélkül, hogy erre az összefüggésre rámutatott volna – vagy akár a helyzetet ebből a szempontból nézte és értékelt volna, mégis helyes ösztönrel érezte meg, hogy az emberiség történetének egyik legfontosabb állomásához érkezett. Noha a történelem végéről beszélni természetesen indokolatlan túlzás lenne, annyi mégis igaz, hogy egy kivételesen nagy jelentőségű történelmi lépcsőfok elérése került reális közelségbe. Ha ez a folyamat, amire sok jel mutat, valóban kiteljesedik, igazán lehetségessé válik, akkor majd, ha nem is a történelem, de legalább is egy egyedülálló fontosságú, évezredekken keresztül tartó történelmi eseménysorozat végéről lehet beszélni.

Az akadályok az emberiség egységének útjában nemcsak földrajziak voltak, és nem is csak a technikai vagy társadalmi fejletlenség jelentett gátat. Mindezek mellett, és semmiképpen sem kisebb súllyal jelentkeztek azok a nehézségek, amelyeket a különböző civilizációk egymástól eltérő felfogása okozott az elérendő egység mibenlétével, természetével és elérésének módjával kapcsolatban. Valamilyen direkt vagy indirekt megközelítésben (mint majd látni fogjuk) a történelmi küzdelmek nagyon nagy része e körül a kérdés körül zajlott, vagy legalábbis volt, mint összetett folyamatoknak, e küzdelmeknek olyan felismerhető oldaluk is, amely nehézség nélkül magyarázható ebben az értelemben.

Ehhez kapcsolódik HUNTINGTON legjelentősebb tévedése, aki nem ismerte fel egyes civilizációk szembenállásának pontosan ezt a mozzanatát, amely pedig éppen saját nézőpontjából, vagyis a nemzetközi kapcsolatok politikai földrajzi megközelítéséből válik központi jelentőségűvé: eltérő viszonyulásokat az egység kérdéséhez.

Ezáltal volt lehetséges, hogy elkerülte figyelmét a civilizációk rivalizálásának a történelmen keresztül folyamatos volta, vagyis nem vette észre azt az egészen szembeszökő momentumot, hogy a Szovjetunió – Nyugati Világ szembenállás lényege (a továbbiakban ezt is látni fogjuk) csak látszólag volt ideológiai, hogy annak hátterében, de meghatározó módon, a világ egységével kapcsolatos több évezredes civilizációs konfliktus húzódott meg, és lényege a kívánatos egység jellegének eldöntése volt.

Ugyanez vezethetett másik, nagyon különös melléfogására is, nevezetesen arra, hogy a tanulmányában fellelhető történelmi utalások ellenére, a civilizációk konfliktusát nem kis belső ellentmondással és újszerű jelenségeként már fellelhető, de inkább a jövőt

⁴ Itt természetesen nem valamilyen misztikus, esetleg végzetserű, elkerülhetetlenül bekövetkező eseményre gondolunk, sem arra, hogy ez a cél kizárólagos lenne. Még azt sem tételezzük fel, hogy amit célnak tekintünk, azt valamilyen értelemben végcélként volna szükséges, vagy éppen lehetséges felfogni. Mindössze arról van szó, hogy miközben a történelmi folyamatok nyilvánvalóan rendkívül összetettek, sokféle módon lehet őket megközelíteni és több olyan oldaluk, ill. vonásuk van, amelyek mindegyikében a különböző fajta és nagyságrendű megoldandó feladatok és belőlük következő célok sokaságát lehetséges feltételezni és azonosítani. Pusztán politikai földrajzi megközelítésben az egység elérése volt a legátfogóbb és általánosan érvényes cél, vagy legalábbis a legtávolabbi, de még belátható időn belül elérendő állomás. Fejtegetéseink politikai, ill. történelmi földrajzi jellege miatt természetesnek és szükségesnek tűnik erre a célra, ill. állomásra koncentrálni, az eseményeket az ilyen irányba vezető folyamatok szemszögéből nézni, azokon keresztül vizsgálni.

jellemző összecsapásként mutatja be.⁵ Mindemellett HUNTINGTON kétségtelenül jelentős szolgálatot tett, amikor a figyelmet a civilizációkra, mint történelmi, politikai egységekre irányította és – megelőzve, legalábbis nyomtatásban, jelen írás szerzőjét, aki itt fellelhető gondolatainak jegyében fogant atlaszát 1993-ban már tizenöt éve próbálta közreadni – rámutatott, hogy a társadalmak saját jogukon maguk is résztvevők a történelmi események bonyolult szövevényében, amelynek során a legkülönbözőbb fajtájú, ill. kategóriájú résztvevők állnak egymással konfliktusban.

Amikor az állam intézménye a világ valamely részén először megjelent, eleinte tipikusan kis, egymás mellett létező önálló egységekben, városállam jellegű képződményekben manifesztálódott. Ennek nyomai éppúgy megtalálhatók Egyiptomban, mint Indiában, Mezopotámiában, Afrikában, vagy Amerikában. Ezek a korai képződmények történeti értelemben általában viszonylag hamar eltűntek, amennyiben egyes esetekben sorukból kikerült, máskor kívülről támadó hódítók áldozataivá váltak. Az eredmény, bármik voltak a folyamat részletei, a helyi korai civilizációk politikai értelemben vett egységesülése volt, amely egység központosított birodalmakban nyilvánult meg. Ezt a korai jelenséget tekintjük a világ egységével kapcsolatban kialakult két megközelítés közül az egyik gyökerének, azének, amely szóhasználatunkban, a továbbiakban „ázsiai” megközelítésként szerepel. Az ázsiai civilizációk tekintetében az „Ázsia” – gyűjtőfogalmat alkalmazzuk. Annak ellenére, hogy ezek között a civilizációk között felismerten sok és jelentős különbség van, mégis mindannyiukat jellemzi egy bizonyos és lényeges közös vonás. Ez a tulajdonság azonos azzal, amely jelen politikai földrajzi érdeklődésünk és vizsgálódásának középpontjában áll.

Az „ázsiai” elképzelés, amely egyébként, de saját szemszögünkől mellékkörülményként, kimutatható más, földrajzilag nem ázsiai civilizációk esetében is, tagadhatatlanul nem nélkülöz egy bizonyos logikát. Amennyiben a szomszéd állam területét a magaméba olvasztom, majd a körülöttem lévő többi szomszédom területét is bekebelezem, akkor hamarosan olyan más államok szomszédságába jutok, amelyek eddig nem voltak szomszédaim. Ha ezután a közben meghódított szélesebb alapról kiindulva, az ott található és általam a hódítás során megszerzett erőforrások felhasználásával újabb szomszédaimat is sikerül meghódítanom és hasonló módon haladok tovább, a végeredmény végső soron elkerülhetetlenül az egész világ meghódítása, az emberiség politikai egységesítésének elérése lehet csak.

Felfogásunkban a fenti gondolatmenet a világ egységének eléréséről alkotott ázsiai elképzelés lényege. A különböző ázsiai civilizációk történetét, egész történelmük során kimutathatóan jellemezte. Mindmáig ennek a gondolkodásnak a továbbélése volt az emberiség egységének elérése útjában álló legfőbb akadály, amennyiben minden tetszetősége mellett alapvetően egy tévedésen alapul. A tévedés abban áll, hogy ez a megközelítés, amelynek lényege a kizárólagosság, ellenkezik magával az emberi természettel, amiből következően keresztülvitele lehetetlen, függetlenül attól, hogy ez a lehetetlenség mikor milyen gyakorlati nehézség formájában manifesztálódik.

Az emberi természettel kapcsolatban, annak részleteiről, nagyon sokféle állítás és elképzelés – valamint mindazoknak ellenkezője is – létezik a köztudatban. Egy dolog ugyanakkor kétségtelen. Az hogy az emberi természet – bármi jellemezze is egyébként – komplex, sokrétű. A

⁵ Úgy tűnik arról van szó, hogy az egykori Kelet–Nyugat szembenállás civilizációk közötti szembenállásként való felismerésének elmulasztása miatt HUNTINGTONt az a látszat ejtette rabul, hogy amikor a szembenállás végével a civilizációk rivalizálása visszatért korábbi megszokott medrébe, valami új kezdődött. A valóság az volt – ez kiderül írásunkból –, hogy a bonyolult konfliktusrendszer egy eleme időlegesen minden más összetevőt háttérbe szorított, ill. saját szempontjának vetett alá, és amikor ennek a szempontnak uralkodó központi szerepe megszűnt, azáltal, hogy a körülötte folytatott küzdelem végéhez ért, a dolgok, persze egy jelentős különbséggel, ott folytatódtak, ahol korábban, évezredek át. Minthogy az alapküzdelem eldőlt és ez a rivalizálás egyéb elemeinek egészen más, éppen együttműködésre indító kereteket adott, ezért történelmileg a rivalizálás éleségének csökkenése, nem pedig növekedése várható.

világ egy központból történő hódítás útján való egységesítése, gyakorlatilag uniformizálása pedig pontosan ezzel, azaz a komplexitással áll ellentmondásban. Ezt bizonyítani látszik éppen az ázsiai földrész politikai földrajzi értelemben vett története.

Hiába támadt Ázsiában, történeti távlatban nézve, úgyszólván szünet nélkül, birodalom birodalom hátán, hiába tett kísérletet szemlátomást mindegyik, ha képesnek érezte magát, a határtalan terjeszkedésre, addig folytatva azt, ameddig jószerecséje megengedte, hiába merült egyik a másik után nyomtalanul alá, a hagyomány diktálta kísértés, úgy látszik ellenállhatatlannak bizonyult, a határok meg nem szűnő táncra lehetett bármilyen öncélú és rendszertelen, az elfecsérelt energia, a sikertelenségek hosszú sorozatának tapasztalata nem tudott belátásra, átértékelésre indítani egyetlen despotikus uralkodót sem. Elég összehasonlítani Ázsia, mondjuk, egy évezreddel korábbi térképét mai állapotával, hogy az állandóság hiánya szembetűnővé váljon. Még a nagyon kevés felismerhető és a legalább kivételes folytonosság meglétére utaló államok legjelentősebbike, Kína sem jelent valójában folytonosságot 1000 táján létezett elődjéhez képest, mégpedig többszörösen nem. Az akkor létezett kínai állam az eltelt időszakban nemegyszer vált már teljes egészében kívülről jött hódítók zsákmányává, és a tény, hogy továbbra is kínai állammról beszélhetünk mongol vagy mandzsu állam helyett Kína területén, nem a kínai állam folytonosságával, hanem pusztán a kínai kultúra asszimiláló képességével magyarázható. Mindez azzal együtt igaz, hogy a világ alávétel által történő egységesítése igényének egyik legkonkrétabb megfogalmazása éppen Kínából származik⁶. Érdekes, de természetesen nem véletlen az a paradoxon, hogy míg Ázsia egyes államai rendszerint, ill. tipikusan az egy központból történő centralizált világhódítás jegyében, tehát a maximális rend és ellenőrzés vágyától vezetettve intézték külkapcsolataikat, addig Ázsia államrendszerének egészét a stabilitás hiánya jellemezte, ami hosszabb történelmi távlatban a káosz uralmának képét nyújtja.

Volt ugyanakkor a világnak az ókorban egy olyan kivételes része, ahol a kis, városállamok rendszere vált uralkodóvá. Ennek, a görög civilizációnak, értékrendszere sok mindenben különbözött más civilizációk értékrendszerétől. Talán legfontosabb vonása az önrendelkezés elve volt. Ez a civilizáció államrendszerére és az egység fogalmáról alkotott görög felfogásra egyaránt vonatkozott. Míg más civilizációk korai tapasztalata a hódítás egységteremtő erejére mutatott, a görögség tapasztalatává az vált, hogy a politikai értelemben önálló résztvevők sikeresen élhetnek egymás mellett, távolról sem feltétlenül harmóniában, hanem időnként egymással versengve, akár háborúzva, de mégis legalább egymás létezésének kölcsönös elfogadása alapján anélkül, hogy az együvértartozás érzéséről ezáltal le kellene mondaniuk. Civilizációjuk egysége nem politikai egységre épült, hanem a független résztvevők által képviselt értékek közösségén alapult. Úgy találjuk, ez a fajta egységfelfogás az, amely nem áll ellentmondásban az emberi természet sokrétű jellegével, és amennyiben az emberiség egységének létrejötte egyáltalán várható, ill. bekövetkezik, csak ilyen megközelítésben képzelhető el.

A két gyökeresen eltérő egységfelfogás megjelenése óta az emberiség nagy utat tett meg. A történet kezdetén az ázsiai megközelítés vetélkedett az európaival, tehát a görögséggel és örököseivel. Később, ahogy Európa szerepe növekedett a világban, míg Ázsiáé hanyatlott, a két megközelítés közötti konfliktus egyre inkább a két európai civilizációévá módosult azáltal, hogy egyikük (Kelet) azonosult a világ egyesítésére irányuló ázsiai hagyománnyal. Ám ez csak későbbi fejlemény. Egyelőre az említett civilizációk mibenlétének megállapítása látszik szükségesnek.

Kelet és Nyugat fogalmának használata, annak ellenére, hogy gyakori a történetírásban és a médiában, nem nevezhető egyértelműnek. „Keleten” időnként az ázsiai földrészt értik, mintha a szóhasználat magától értetődő lenne, máskor viszont ugyanazzal a könnyedséggel alkalmazzák a ma már nem létező szovjet irányítás alatti táborra vonatkoztatva. A „Nyugat” fogalmának használata is tükrözi az egyértelműségnek ugyanezt a hiányát. Időnként Európa egészére vonatkoztatják, máskor használata a kontinens Ny-i részére szűkül, nemegyszer – álláspontunk szerint helyesen – az amerikai földrészt és más tengerentúli területeket is beleértve.

⁶ John King FAIRBANK: The United States and China. Harvard, 1979. 159. o.

A két fogalom, Kelet és Nyugat, közötti kétértelműség forrása leginkább az az Európa K-i részén elterülő övezet, amelyet különleges tulajdonságok jellemeznek. E területet lelkisége, legalábbis felszínesen nézve, a kontinens Ny-i részéhez kapcsolja. Ugyanaz ugyanakkor el is választja attól, amennyiben görögkeleti kereszténysége Európa Ny-i részének római katolikus, ill. protestáns kereszténységétől fontos vonásokban különbözik. Politikai hagyományai ezzel egyidejűleg sokkal több rokonságot mutatnak a tőle K-re, vagyis Ázsiában elterülő országok hagyományaival, mint Európa egyéb részeinek hagyományával. Ezt a mindkét irányba rokon vonásokat mutató, de megnyugtatóan sem Ázsia civilizációi közé nem sorolható, sem Európa Ny-i részének civilizációjához tartozónak nem tekinthető átmeneti övezetet leghelyesebb saját jogán önálló civilizációnak tekinteni. Ez a terület, a bizánci-görögkeleti civilizáció területe az, amelyről itt, mint „Kelet”-ről beszélünk. Ennek megfelelően, Kelet és Nyugat fogalmát Európa két civilizációjára vonatkoztatjuk. Kialakulásuknak mindenesetre előzményei voltak.

Miután a görög civilizáció, amely szerves értelemben tekinthető a Nyugat elődjének, egy fajta Elő-Nyugatnak, meghonosította saját rendszerét, főként gyarmatok alapítása útján a Földközi-tenger elsősorban Ny-i mellékén, jelentős ázsiai nyomás alá került. Elő-nyugat az ázsiai támadásokat nemcsak sikeresen hátrította el, de egy periférikus része, a görög magterületet hatalmába vevő és korábban egy ideig ázsiai uralom alatt állt, így a birodalom ázsiai intézményét megtapasztalt Makedónia által megszervezte ellentámadásba ment át, maga is birodalmi jellegű terjeszkedésbe kezdett, és hamarosan Ázsia jelentős részének birtokába jutott. A meghódított területen ezt követően olyan új civilizáció alakult ki, amely egyaránt mutatott görög és ázsiai vonásokat. Anyagi kultúrájának, művészetének görög jellege ellenére politikai értékrendje ázsiai volt, és államrendszere történetének tanúsága szerint a hódításra törekvő ázsiai hagyományával azonosult. Ezt a hellenisztikusként ismert átmeneti jellegű civilizációt tekintjük saját megközelítésünkben, elő-keletnek.

Miközben a Földközi-tenger K-i medencéjének vidékén az elő-keleti civilizáció alakult ki, ezzel párhuzamosan egy másik, nem kevésbé jelentős folyamat zajlott a Földközi-tenger Ny-i medencéjében. Egy nem görög, de a görög civilizáció alapértékeivel átítatott kultúrájú város, Róma, fogott itt terjeszkedésbe, amelynek folyamán a területet fokozatosan teljesen hatalmába vonta. A kialakult birodalmi méretű állam mindenesetre egészen más jellegű volt, mint Ázsia birodalmi. Felszínesen nézve ugyan szintén határtalan terjeszkedésre törekedett, ezáltal azoktól ebből a szempontból látszólag nem különbözött. Belső szerkezete ugyanakkor Ázsia birodalmaitól eltért, és, mint látni fogjuk, terjeszkedésének értelme is egészen más volt. Élén – legalábbis hosszú ideig – nem egyeduralkodó állt, hanem a közösségnek felelősséggel tartozó tisztviselő, és szerkezetét nem az alárendeltség, hanem az autnóm egységek egymás mellé rendeltsége jellemezte. Még akkor is amikor Róma miután uralmát az európai szárazföld addig megszerzetlen, az önrendelkezés hagyományával nem rendelkező részeire és elő-keleti területek politikailag ázsiai hagyományú vidékeire is kiterjesztette, sőt, alkotmányának módosulásával élén már uralkodó is állt, az önrendelkezés gondolata a birodalomban még akkor is továbbélt. A korábban megszerzetlen területeket az elő-nyugati civilizáció szellemében szervezték meg, és rajtuk a helyi autonómiák sorát hívták életre.

Ezen, és az eredetileg is az elő-nyugati civilizáció részének számító Ny-i földközi-tengeri vidékeken a birodalom mibenlétével kapcsolatban egészen más elképzelés volt forgalomban, mint a birodalom ázsiai hagyományokat örökölt, elő-keleti civilizációjú K-i részein. Ennek megfelelően és jellegzetes módon a birodalom Ny-i felében a császár vezető tisztviselőnek tekintették, míg a birodalom K-i részén korlátlan önkényuralkodónak⁷. Ez a különbségtétel még azt az időszakot is túlélte, amikor a 4. sz.-ban a birodalom belső bajait K-i mintára történt átszervezés útján kísérelték meg megoldani.

A keresztény vallás, kialakulása és a birodalomban történt elterjedése után, maga is alkalmazkodott a helyi hagyományokhoz, és ennek megfelelően K-en és Ny-on fokozatosan egyre

⁷ DARKÓ Jenő: Császárimádó Róma, képromboló Bizánc. Magvető, 1977. 35–43. o.

eltérőbb vonásokat mutatott⁸. Így a birodalom két részén már szinte minden tekintetben, de főként politikai és lelki szempontból, eltérő szemléletmód vált uralkodóvá. Ezáltal vált lehetségessé, hogy amikor 395-ben a birodalom végleg kettészakadt, a két utóbirodalom már két különböző civilizációnak adott otthont. Kelet és Nyugat, részben közös töről való származásuk ellenére különálló rendszerek, ill. civilizációk, amelyek a Római Birodalom kettészakadása óta politikai értelemben is önállóak és egymással azóta rivalizálnak. Szembenállásuk egyes korszakokban világosan látható, máskor kevésbé feltűnő.

A továbbiakban egyrészt az idő múlásával, mint erre utaltunk, a világ egyesítésének gyakorlati közelségébe jutott és ezáltal – saját megközelítésünkben – a más civilizációknál nagyobb érdeklődésre számotartó két civilizáció főbb jellemzőit vesszük szemügyre, másrészt államrendszereik mibenlétét, és hasonló fontossággal a terjeszkedésnek azt a folyamatát, módjait és eszközeit, amelynek csúcán, úgy tűnhetett, külön-külön, egymással szembeállva, mindketten a Világ egységének gyakorlati megvalósítása küszöbére jutottak. Ez az a két civilizáció, amelynek az egymással való szembenállással jellemezhető, más civilizációk kapcsolatára emlékeztető, kölcsönös hódítási kísérletekkel járó történetére – amely már a két civilizáció kialakulása óta tartott – ugyanilyen megfontolásból részletesebben rávilágítunk.

Kelet jellemvonásait, részben görög eredete dacára, már kezdettől mély ázsiai hatások befolyásolták. Egész történetét meghatározta a Ny-i és ázsiai hatások közötti vergődés. K-en az egyén, általában és lényegileg minden egyén, mindvégig a gyakran egyetlen személyben összpontosuló mindenható állam alávetettje maradt. A Kelet mindig ragaszkodott az erőforrásoknak az állam által való megszervezéséhez, ami az uralkodó, vagy az uralkodó körök mások helyett való gondolkodásának jogossága elismerését hozta magával és ezzel gyakran munkakényszer alkalmazását és a spontán kezdeményezések kizárását is, ami rengeteg szükségtelen emberi nyomorúsággal járt.

Míg a Nyugat fejlődését spontán erők működése határozta meg, a Kelet mindig valamilyen optimumra törekedett egy fajta feltételezett ésszerűség nevében, ami paradox módon elmaradottságának egyik okozója lett. A Kelet sohasem volt képes megszabadulni a birodalomtól. Noha a Kelet volt az, amely az egység külső jeleihez a Ny-nál sokkal inkább ragaszkodott, ismét paradox módon, jóval kevésbé volt egységes, mint a Nyugat. Egységét a birodalom jelentette, de az ortodox kereszténység elterjedésével a Kaukázusban, a Balkánon és Oroszországban új K-i államok is keletkeztek, amelyek a birodalomnak nem, vagy nem mindig voltak részei. Ugyanakkor az ortodoxia nem tudott olyan egységet létrehozni, mint a Ny-i katolicizmus, éppen azért, mert megmaradt az állam keretein belül, annak alávetettjeként.

A Kelet abban is különbözött a Nyugattól, hogy újonnan csatlakozott, volt barbár/pogány területei nem olvadtak össze szervesen antik értékeket őrző D-i területével, civilizációjának csak egyes elemeit vették át, teljes kulturális öröksége nélkül, így a Kelet kulturális értelemben sem volt egységes. A Kelet közösségét – egységről nem igazán lehet beszélni – így részben a birodalom intézményének tisztelete jelentette, másrészt az ortodoxia.

Amikor a régi (Bizánci) K-i Birodalom alámerülésével és az új (Orosz) K-i Birodalom születésével a Kelet súlypontja É-ra került, a K-i civilizáció kulturális szintje mélységesen alászállt. Ennek az új K-i birodalom területe fölötti korábbi hosszú ázsiai uralom is oka volt a mongol hódítást követően, ill. az, hogy annak hatására Oroszország a Nyugattól elzárkózott, eltávolodott. A nagyon gyér kapcsolatok hosszú időszak után a K-i birodalom uralkodói a birodalom elmaradottságának számukra elsősorban hadviselési technikája elmaradottságában megnyilvánuló hátrányain változtatni kívántak, ezért elkezdték közelebb vinni Oroszországot a Nyugathoz, anélkül, hogy közben felhagytak volna a Nyugat területeinek elfoglalásával. Noha közeledésük lassú volt és szándékuk szerint ez a birodalom szerkezetét nem befolyásolta volna, mégsem tudták megakadályozni, hogy a lassan élénkülő kapcsolatokon, kereskedelmi szálakon keresztül, az Oroszországba hatoló Ny-i szakismerettel és tőkével együtt a Nyugat gondolkozásának egyes elemei is a birodalomba ne hatoljanak. Ez a 19. sz. második felére már egészen jelentős méreteket öltött és

⁸ DAWSON, C. Európa születése. Athenaeum, 50–58. o.

Oroszország a nyugatosodás útjára lépett. A 20. sz. elejére pedig és különösen az 1917. februári forradalom alkalmával, már úgy látszott, Oroszország Ny-i állammá válik.

Az Oroszországba behatolt Ny-i gondolatok egyike, a marxizmus azonban, K-i szellemeket megőrzött követőkre talált, akik a dolgokat ennek megfelelően elsősorban a hatalom szempontjából nézték és a kizárólagosság igényével léptek fel. Egy puccsal magukhoz ragadták a hatalmat és Oroszországot ismét annyira K-i országgá tették, amilyen az a 18. sz. előtt volt az; a Ny-tól ismét eltávolították. Az orosz polgárháború a Ny-i és K-i szemléletmód küzdelme volt, amelyben a K-i gondolkodást képviselő erők, a bolsevikok részben éppen azért tudtak győzni, mert a dolgok valódi állását meghamisítva egy Ny-i gondolat jegyében léptek fel. Hatalomra kerülésük óta a szovjet kommunizmust a Kelet önkifejezése újabb formájának lehetett tekinteni⁹, amely később, a második világháború után először valósította meg – ha csak átmenetileg is – Kelet egységét azóta, hogy K-nek a birodalom által képviselt egysége a középkorban feloldódott.

Az önkifejeződésnek ez az újabb formája adott a Kelet számára alkalmat, vagy inkább megfelelő ürügyet arra, hogy a globális terjeszkedést már nemcsak fokozatos helyi megközelítéseken keresztül szorgalmazza, de ténylegesen, világszerte, aktívan keresse. Ezt gyakorlati értelemben természetesen a közben az emberiség körében, de jellemző módon és leginkább a Ny-on végbement anyagi, technikai fejlődés tette nagymértékben lehetővé, de egyidejűleg ez volt az is, ami a Kelet számára alapvető korlátot jelentett törekvésének véghezvitelében.

Az elképzelést ugyanis, hogy egy eszmének egy zárt egység (esetünkben a Föld) egészét alá lehet vetni, miközben a hódító maga annak részeként akármilyen szempontból erőforrásként támaszkodik az alávetendő terület rajta kívülálló más részeire hódítása keresztülvitele során és annak érdekében, feloldhatatlan belső ellentmondás jellemzi, ami megvalósíthatóságának lehetetlenségére utal. Ilyen megközelítésben elkerülhetetlen, hogy akármilyen részsikerek ellenére a hódító útjában a folyamat során valamely ponton leküzdhetetlen akadály merüljön fel. Hatalomra kerülésük után néhány évtizeddel, szándékaik ellenére a kommunisták is nyitásra kényszerültek a Nyugat irányába, ugyanolyan okokból, mint korábban a cárok. Ez, miután a Ny-i gondolatok behatolásának korábbi folyamata elkerülhetetlenül és hasonló összetevőkkel, de ezúttal sokkal rövidebb idő alatt megismétlődött, végül uralmuk összeomlásához vezetett.

A K-i civilizáció államrendszere, ha összehasonlítjuk 1000 körüli képét a maival, Ázsiáénál mindenesetre nagyobb stabilitást mutat. E civilizáció átmeneti jellegére utal ugyanakkor az a tény is, hogy noha a stabilitás szempontjából az összehasonlítás Ázsiával a Kelet államrendszerére nézve kedvező, ez sokkal kisebb mértékű, mint a Ny-i államrendszer mutatta stabilitás. Ez nem is annyira az eltelt évezred kezdete és vége közötti állapot összehasonlításának különbségéből derül ki, mint inkább abból, hogy a Keleten történt változások folyamatának megfigyelése nem utal semmilyen rendszerre, kivéve, hogy Kelet minden állama, amint kezdett neki valamennyire jól menni, azonnal birodalom építésébe kezdett, és hajlandóságot mutatott, összhangban ázsiai örökségével, szomszédai területének bekebelezésére, beleértve a Kelet körébe tartozó szomszédait is.

A Nyugat ugyanakkor, amely a klasszikus görög világ egyenes leszármazottja, olyan civilizáció, amelynek egységét a különböző korokban más és más tényezők jelenítették meg, de amelynek mindig jellemző vonása maradt a sokrétűség, és amelyben mindig jelen volt az egyén önrendelkezéshez való jogának gondolata, ill. az önrendelkezés gondolata általában. A történelem során a sokrétűség egyre újabb és újabb síkokra terjedt ki és az önrendelkezés elképzelése egyre szélesebb társadalmi körökre nézve vált alkalmazhatóvá.

A Nyugat egységét csak rövid ideig képviselte az egység legprimitívebb változata, vagyis a birodalom¹⁰. Hamarosan, ha nem is az átmenet elhúzódó nehézségei nélkül, átadta helyét

⁹ Azt, hogy a szovjet kommunizmus lényegileg Kelet uralmát jelentette, megmutatja az a nem kis, de egyébként különösnek tűnhető igyekezete is, amellyel a Ny-i kereszténységhez évszázadokkal korábban csatlakozott volt ortodoxokat a K-i szellem még továbbélő, általa különben elnyomott másik hordozójába, az ortodox egyházakba visszakényszerítette, noha önmaga ateizmust hirdetett.

¹⁰ A birodalom gyakran visszatérő fogalmát olyan különleges állam-intézményként használjuk, amelynek lehet szerepe civilizációk értékeinek kialakításában, ápolásában és főként azoknak

egy újfajta egységnek, amelyet a birodalmon belül kialakult katolikus egyház képviselt, amely megőrizte a birodalom értékeit, de nélkülözte nehézségét. Ezáltal a politikai élet pluralizálódott. Időközben a Nyugat kiállta addigi történetének legnagyobb próbáját, amennyiben sikeresen véghez tudta vinni az antik és a barbár világ összeolvását Európá Ny-i részén, még akkor is, ha ennek a kulturális szint átmeneti, de alapos visszaesése volt az ára.

Amikor később az egyházon belül a szellemi élet újra tudott éledni és annyira meg tudott erősödni, hogy képessé vált az egyház kereteiből való kilépésre, a Nyugatnak az egyház által képviselt egysége is megszűnt. Helyébe a közös értékek elfogadására épülő közös kultúra által képviselt még magasabbrendű, amennyiben minden formális központot nélkülöző egység lépett¹¹. A vallásos élet is többközpontúvá vált. Párhuzamosan ezzel, azaz a reformáció kezdetével, megkezdődött a Nyugat nagyarányú területi terjeszkedése.

A következő korszakban, négy évszázadon keresztül a Nyugat egyes államai a világ hatalmas, részben még megszervezetlen területeit vetették alá, de kialakított gyarmatbirodalmaknak más, hagyományosan a különböző ázsiai civilizációkhoz tartozó területek is részévé váltak. Hódításainak áldozatul estek az amerikai földrésznek típusukban ázsiai jellegű, de Ázsiától természetesen teljesen függetlenül kialakult birodalmi is. E Ny-i gyarmatbirodalmakkal kapcsolatban, amelyeknek szerepe a civilizációknak az emberiség egységének irányába tett törekvéseinek szempontjából sok tekintetben a Római Birodaloméhoz hasonlítható, az egyik legfeltűnőbb jelenség, hogy nem egy, hanem több volt belőlük.

A Nyugat általános pluralizálódása a terjeszkedés pluralizálódásához is vezetett. Ennek mindenesetre szintén megvolt már az előképe valamilyen formában abban, amikor és ahogy az elő-nyugati civilizáció görög városai alapították gyarmataikat a Földközi-tenger mentén. Azt lehet

hódítás útján elért átadásában, de amelynek fönntartása miután az átadás megtörtént, értelmetlenné és károsná válik. Ebből a szempontból különböztetendők meg Ázsia, a Kelet és a Nyugat birodalmi. Ázsia esetében, függetlenül attól milyen szerepe volt vagy nem volt adott birodalmaknak a civilizációs értékek terjesztése vagy ápolása szempontjából, korlátlanul terjeszkedő, a dolgok logikája szerint világhódító, hajlandóság jellemezte őket. Hasonlóak voltak a Kelet birodalmi is, míg a Nyugat birodalmi, a Római, ill. a Frank Birodalom (amely által, de történelmileg csak egy pillanatra, a Nyugat egy elhúzódó átmeneti korszak részeként újabb birodalomban összegeződött), valamint később a Ny-i államok tengerentúli gyarmatbirodalmi, civilizációterjesztő tevékenységük végeztével következetesen utat engedtek az egység más, egyre inkább pluralisztikus formáinak. Saját területén a birodalom hasznos szerepe a Frank Birodalom felbomlásával a Nyugat számára meg is szűnt, noha voltak későbbi, lényegileg káros kísérletek újjáélesztésére. Ezek megközelítésünkben atavisztikus visszaesések, és amikor megtörténtek (eltekintve a valódi birodalmi tartalmat többnyire nélkülöző, jellegzetesen misztikus, inkább névleges, mint valóságos, ún. Német-Római Birodalomtól), mindenképpen kivételes jelenségeknek számítottak, amelyek egyidejűleg a Nyugat más részeinek ellenállását vívták ki magukkal szemben.

¹¹ A Ny-i egység formáinak nyomon követése a fokozatosan mind kevésbé központosított, mind kevésbé intézményesített, és mind kevésbé deklarált, egyre elvontabb formájú egység irányába való fejlődésre mutat. Ebből a szempontból az az irány, amelyet az Európai Unió a jelek szerint választott, visszalépésnek tűnik, arra emlékeztető visszalépésnek, amikor egyes Ny-i államok a múltban kísérletet tettek a Ny-i birodalom újjáélesztésére. A tény, hogy az újjáélesztési kísérleteket Németország és Franciaország tette, ugyanazok az országok, amelyek jelenleg a központosított egységes európai állam létrehozásán leginkább fáradoznak, fel lehet fogni annak jeleként, hogy az egyesült európai állam megteremtésére irányuló törekvés nem más, mint az ezekben az országokban továbbélő birodalmi hagyománynak új, látszólag ártalmatlan formába, az államszövetség formájába bújtatott továbbélése. A birodalom újjáélesztésének kísérletei eddig a Nyugat egésze számára következetesen károsaknak bizonyultak. A Nyugat szellemétől idegen a jellegzetesen K-i formális egység, amely sokkal kevesebb tényleges egységet hozott a K-nek, mint amennyit a Nyugat ért el az egység saját, absztraktabb megközelítésével.

mondani tehát, hogy a gyarmatbirodalmi terjeszkedés a görög és a római terjeszkedés mintáinak kombinált felhasználását tükrözi.

Ez a terjeszkedés emlékezet ugyanakkor – azáltal, hogy Ázsia területeinek hódítás útján történt birtokbavételét is hozta – Elő-Nyugatnak Ázsiát érintő, eredményében Elő-Kelet kialakulásához vezető terjeszkedésére is. A legjelentősebb különbség ezen a téren az elő-nyugati és Ny-i terjeszkedés között az, hogy míg az előbbinek hódítása elsősorban a görögség kulturális, művészeti értékeinek átadásával járt, a helyi politikai értékek érintetlenül hagyásával, a Ny-i terjeszkedés eredménye, ill. hatása ennek pontosan az ellenkezője volt.

Azáltal, hogy a különböző ázsiai civilizációk egyes területei fölötti uralma során az önrendelkezés gondolatát ültette el különböző formákban, hogy visszavonulása után elsősorban ezt az értéket, az önrendelkezés gondolatát hagyta maga után anélkül, hogy más vonatkozásban e civilizációkat saját értékeiktől megfosztotta volna, a Nyugat az emberiség későbbiek során elérendő egységének egy alapfeltétele megteremtéséhez járult hozzá. Ehhez hasonló volt a Nyugat szerepe a világ egyéb, a Ny-i hódítás idejében még megszervezetlen részein is, ahol az önrendelkezés gondolatának meggyökeresedéséhez való hozzájárulása mindenesetre szélesebbkörű és mélyebb volt. Ezek a területeken a Nyugat, mint Róma Európa belsejében, a helyi autonómiák sorát hívta életre és szervezte meg, majd ezeken a helyeken az eltérő időben és körülmények között történt visszavonulása után, részben a Ny-i civilizációnak már szerves részét képező, részben más jellegű, de legalább bizonyos, a további kapcsolatok fönntartását lehetővé tevő Ny-i fogalmak használatára mindenképpen szert tett önálló államok sorát hagyta maga mögött.

Összességükben e Ny-i birodalmak – függetlenül megközelítésünkben kevésbé jelentős, más vonatkozású és vitathatóan értékelhető szerepüktől – ha semmi mást nem is, de az egységes világ kialakításához elkerülhetetlen közös nyelvet, tehát azonos politikai fogalmak használatát, sikerrel adták át, honosították meg a világ egyéb, nem Ny-i részein.

A Ny-i gyarmatbirodalmak felbomlása önmagában egyáltalán nem jelentette magának a Nyugatnak a gyöngülését. Igaz ugyan, hogy még e folyamat végkifejlete előtt, utolsó szakasza kezdetének küszöbén, a 20. sz. elején volt az az időszak, amikor a Nyugat, úgy tűnhetett, hatalma tetőpontjára érkezett. Nemcsak a világ jelentős része volt még ekkor Ny-i államok közvetlen hatalmában, nemcsak olyan területek váltak félreérthetetlenül a Nyugat részeivé ekkorra, amelyekről a Nyugat tengerentúli birodalmi korábban visszavonultak, nemcsak Ázsia névleg még független területeinek nagyobb része volt közvetett formában a Nyugat függvénye, de sok és erős jele volt annak is, hogy a Kelet, ez az egyébként is átmeneti jellegű, tehát a Ny-tól egyes vonatkozásokban nem idegen civilizáció meg fog hajolni a Nyugat fölénye előtt és teljes egészében csatlakozni fog hozzá, belé fog olvadni.

Ekkor találta meg, mint láttuk, a Kelet önkifejeződésének azt az új, kommunista megfogalmazását, amely erejének átmeneti felfrissítését és világhatalmi törekvéseihez való visszatérését hozta, majd azt az ún. „hidegháború”-ban kicsúcsosodó K–Ny-i globális szembenállást eredményezte, ami mindkét oldalról a világnak, a technikai fejlődés eredményei alapján immár lehetségesnek tartott, de más-más módszerrel elképzelt egyesítését célozta. Ennek során a Ny-i gyarmatbirodalmak felbomlásának utolsó szakasza a Keletnek alkalmat adott a vetélkedésnek számára korábban Kelet megközelíthetetlen, akkori szóhasználatban „harmadik világ”-beli, területekre való kiterjesztésére, ami azzal járt, hogy minden olyan, az egyes civilizációk közötti különbség, ill. vetélkedés, amely korábban saját jogán nyilvánulhatott meg, akkor is ha a Nyugattal szemben időnként igen kedvezőtlen helyzetben¹², ettől kezdve alárendelődött a K–Ny-i vetélkedés szem-

¹² Megkockáztatjuk, hogy a Nyugat hatalmának ez az adott időszakban váratlanul jelentkező korlátozása végső soron az emberiség és konkrétan a Nyugat szempontjából kevésbé volt előnytelen, mint azt első látásra esetleg gondolni lehet. Fel lehet tételezni, vagy legalábbis nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a Nyugat, amely más civilizációkkal szemben a 20. sz. elejére nyomasztó fölénybe került, ösztönzést érezhetett volna ennek, azaz a Kelet részéről tapasztalt versengésnek elmaradása esetén, hogy kísérletet tegyen a világ nem Ny-i módon történő egyesítésére, vagyis

pontjainak, tehát a körülmények folytán arra kényszerült, hogy azokon keresztül fogalmazódjon meg, vagyis egészen egyszerűen háttérbe szorult.

Ennek a szükségességnek, a K–Ny-i vetélkedés, a két vezető civilizáció közötti vetélkedés szempontjainhoz való alkalmazkodás kényszerének megszünte adta vissza a többi civilizációnak a lehetőséget, hogy legkülönbözőbb igényeiket ismét közvetlen formában, saját jogukon fogalmazzák meg, ami által semmi új nem kezdődött, mindössze a dolgok történelmi értelemben, visszatértek a rendes kerékvágásba.

Időközben a Ny-on a közös kultúra által képviselt egységet mindinkább áthatotta az egyéni szabadságnak mindenre nézve érvényesnek tekintett fogalma. Pillanatnyilag annak vagyunk tanúi, hogy a közös kultúra egységét lassan helyettesíti annak pusztán egy elemére, a különböző közös gazdasági, technológiai, ill. módszerbeli értékekre épülő egység, amely háttérbe szorítja, úgy tűnik, a közös kultúra eddig domináló gondolati, szellemi tartalmát, ami paradox módon éppen a Nyugat hatalmának tetőpontján önbecsülésének megrendülésével, értékeibe vetett hitének zavarával jár. A későbbiekben fogjuk látni, hogy ezt milyen értelemben lehetséges a szellemi élet pluralizálódása kezdetének tekinteni.

Ha – mint ahogy ezt Ázsia és a Kelet esetében tettük – szemügyre vesszük a Nyugat eredeti területének egy évezreddel ezelőtti képét is, felismerhetjük a mai helyzet legtöbb vonását. A Nyugat története ebből a szempontból, a lezajlott háborúk, határ-, ill. területváltozások sokasága ismeretében esetleg meglepő, de kétségtelen stabilitást mutat. A születő Ny-i civilizáció államrendszerének struktúrája, amelynek vonásai már a 9. sz.-tól felismerhetőek és, amely a 10. sz. végére kikristályosodott, máig nem változott. Azok a nagyobb egységek, amelyek 1000 tájára kialakultak, ma is felismerhetőek.

Az európai Nyugat államrendszerének születése a Nyugat-Római Birodalom felbomlásáig vezethető vissza. Ezt azonban szilárd új keretek nélküli hosszú átmeneti időszak követte, amelynek tapogatásai, útkeresései, átmenetileg egy újabb birodalomban összegeződtek. Csak ezt követően, a létrejött Frank Birodalom hamarosan bekövetkezett feloszlásával kezdődött el valójában a Ny-i államrendszer története. A későbbi struktúra ekkor kezdett el kirajzolódni. A hagyományos Nyugat államrendszerének működésében a történelem során hét nagy alkotóegység¹³ összjátéka figyelhető meg. Az egységek közül több már ekkorra létrejött, és ekkor alakult ki, ill., kezdett kialakulni az a két nagy övezet is, amelyek rendezetlen helyzetéből származott sok későbbi területi konfliktus. A múlt ezredforduló tájára vált a kép teljessé: az európai Nyugat történetében szereplő összes nagy egység kikristályosodott.

Tipikusan, a lezajlott területi változások korlátozott mértékűek voltak és felismerhető rendszerben mozogtak, amelynek jellemzői a nagy egységek egymással való viszonyának, ill. belső történetének eseményein keresztül közelíthetők meg és ezeknek értelmében osztályozhatók.

arra, hogy más civilizációkat önmagának civilizációs értelemben is alárendeljen, hogy azok különböző szellemi, kulturális értékeitől a létjogosultságot megtagadja. Ez az egység ázsiai típusú, az emberi természet komplexitásával össze nem egyeztethető útjának keresését jelentette volna, magában hordva ezáltal saját kudarcának forrását, és potenciálisan nem elképzelhetetlen, hogy nagyobb károkat is okozhatott volna, mint amekkorát a K–Ny-i konfrontáció tényleg okozott.

¹³ Ezek az egységek nem, ill. nem feltétlenül azonosak a történelemből ismert államokkal. Politikai földrajzi fogalmak, amelyeknek bevezetése saját megfigyelésünk eredménye. Létük ugyanakkor, ha az általunk kínált rendszerbe foglalás nélkül is, de nehézség nélkül nyomkövethető a történelemben. Bevezetésük ezáltal, a megközelítés újdonsága és szokatlansága ellenére, semmiképpen sem tekinthető önkényesnek. Úgy tűnik, mindössze arról van szó, hogy az eddigi, más megközelítésben történt vizsgálódások során meglétük az általunk használt értelemben, ill. inkább rendszerbe foglalt azonosításuk gondolata, elkerülte a kutatók figyelmét.

A hét nagy egység a következők szerint azonosítható: *Ibéria, Franciaország, Brit-szigetek, Németország, Skandinávia, Lengyelország, Magyarország.*

A változások egyik fajtáját az alkotóegységek belső átstrukturálódásai jelentették. Minden egység történetében felmerült a kérdés, hogy az illető egység egyetlen államot alkosson-e, vagy több államból tevődjen-e össze. E kérdésre különböző korokban és különböző helyeken különböző válaszok adódtak, körülötte sok küzdelem folyt, az egységeken belül nagyon sok változás történt¹⁴. Előfordultak emellett határkorrekció jellegű módosítások a nagy egységek határa mentén. Ilyennek lehet tekinteni pl. Észak-Schleswig csatlakozását Dániához, így *Skandináviához* az első világháború után. Az utóbbiaknál sokkal több küzdelem forrásai voltak bizonyos, a Ny-i államrendszer kialakulásának kezdetén eldöntetlenül maradt helyzetű átmeneti zónák. A Frank Birodalom felbomlásakor egy, a mai Hollandiát és Olaszország nagy részét is magában foglaló övezet keletkezett az akkortól származtatható *Franciaország* és *Németország* egységek között. Az övezet hovatarozásának eldöntetlen jellege sok viszály és területi változás forrásává lett a két egység között, de más egység, az *ibériai* beavatkozást is maga után vonta, és részben a fennmaradt (Hollandia, Belgium, Luxemburg, Svájc, Olaszország), részben a csak átmenetileg létezett ütköző-államok (Arelat, Burgundia) megjelenését is eredményezte.

A Frank Birodalom felbomlásakor annak K-i peremén is létrejött egy tisztázatlan helyzetű övezet a Balti- és az Adriai-tenger között. Ebben a zónában a frank uralom csak közvetett vagy csak névleges volt, ami lehetőséget adott arra, hogy *Németország* mint egység, amely itt a Frank Birodalom utóda volt, a terület birtoklásának igényével léphessen fel olyankor, amikor körülményei ezt megengedték, de arra is, hogy miután az övezettől K-re *Magyarország* és *Lengyelország* egységek kialakultak, az övezetre uralmukat ki kívánják terjesztetni, de alkalmat adott még arra is, hogy hasonlóan a másik eldöntetlen jellegű övezetben történetekhez, itt is beavatkozhasson a viszályokba időnként egy harmadik – ez esetben *skandináv* – egység.

Az övezet maga egyébként később kiterjedt további területekre a Balti-tenger mentén, amikor azok a Ny-i világ részévé váltak. A helyzet itt is, mint a másik övezetben, részben fennmaradt (Csehország, Horvátország, Észtország, Lettország, Litvánia), részben csak átmenetileg létezett ütközőállamok (Nagy-Morvaország, Pomeránia, Német Lovagrend), megjelenését hozta magával. Hasonló, de kisebb kiterjedésű és jelentőségű átmeneti zóna a volt Frank Birodalom Ny-i peremén is létrejött, amely *Ibéria* és *Franciaország* egységek között vezetett átmenetileg tisztázatlan helyzetre Katalónia tekintetében.

Különlegesen Ny-i jelenségek voltak azok a területi változások, amelyek nem államok között zajlottak, hanem egyes uralkodók, ill. dinasztiák birtokainak kiterjedésére vonatkoztak, az egyes államok határait vagy kiterjedését nem érintették. Bármennyire élesek voltak is időnként az ezekkel kapcsolatos küzdelmek, pl. az ún. százéves háború alkalmával, a Nyugat államrendszerének szerkezetét nem befolyásolták, vagy csak átmenetileg, a felszínen érintették.

A Ny-i történelemben csak egészen ritkán és különleges körülmények között került arra sor, hogy valamelyik nagy egység a másik egész területének bekebelezésére, vagy területéből határmódosításnál nagyobb mértékű hódításra tett volna kísérletet. Ezeknek a nem jellemző fajtájú és mindig csak átmeneti változásoknak a magyarázata a Nyugat szellemétől idegen birodalmi hagyomány rejtett továbbélése Franciaországban és Németországban (a Frank Birodalom örökösében), ahol ez a hagyomány időről-időre felszínre tört. Ilyenkor ezek az államok, ill. egységek a szokásosnál szélesebbkörű terjeszkedést kerestek. *Franciaország* még ilyen helyzetben – Napóleon idejében – is csak jelentéktelen mértékben lépte túl a közte és *Németország* közötti ütközőzónába történt széleskörű, és a *Németországtól* K-re fekvő zónába történt részleges behatolást.

A Nyugat nagy egységek létét következetesen tiszteletben tartó, végeredményben az önrendelkezés gondolatára épülő stabil nemzetközi rendszerének történetében így az egyetlen számottevő törést az a helyzet jelentette, ami *Lengyelország* felosztásával állt elő. Ennek kialakulását

¹⁴ A legújabb fejleménynek ebben a vonatkozásban a közelmúltban tartott skóciai és walesi népszavazások eredményét lehet tekinteni, amely a Brit-szigetek jelenleg két államból álló egységén belül az egyik állam belső határainak jelentőségét növelte meg.

érthetőbbé teszi a nem Ny-i szereplő, Oroszország részvétele. Emellett kétségtelen, hogy a Nyugat *Lengyelország* egységet, leszűkített kiterjedéssel ugyan, de hamarosan újra életre hívta valamilyen formában, akkor is, ha a hagyományos *Lengyelország* egység helyreállítása még hosszabb időbe telt.

A Kelet és a Nyugat területi viszályainak vizsgálata arra mutat, hogy attól kezdve, hogy köztük egyszer a határ valahol kialakult, rendkívül nehézé vált azt tartósan megváltoztatni. Kölcsönösen történtek kísérletek egymás területeinek bekebelezésére, ezek azonban majdnem mindig csak átmeneti sikerekkel jártak, a helyi hagyományok valahogyan mindig felülkerekedtek.

A (K-i) bizánciak visszahódították a (Ny-i) latinok által a negyedik kereszteshadjárat során megszerzett területeket. A (K-i) ukránok felkelésekkel rázták le a (Ny-i) lengyelek uralmát, és 1848-ban, amelyet a Nyugat felkelésének lehet tekinteni Kelet árnyéka ellen, a Ny-i népek is felkeltek a Szent Szövetség korának, ha nem is K-i, de K-i befolyás alatt álló kormányzatai ellen. A Ny-i népek a K-i uralom konkrét formái ellen is következetesen felkeltek, így Lengyelországban a 19. sz.-ban ismételt, majd a K-i uralom alatt álló Ny-i országok mindegyikében a kommunista uralom időszakában. A Ny-i civilizációhoz tartozó Horvátország és Szlovénia elszakadása is a (K-i) szerbek dominálta Jugoszláviától alapvetően a K-i módszerekkel való szakítás vágyával magyarázható.

Úgy tűnik, hogy tartós, vagyis tényleges határváltozás Kelet és Nyugat között csak a lakosság kicserélődése útján történhet – mint helyenként a Kárpát-medencében – vagy, ha nem is minden kétértelműség nélkül, a hódító nagyon hosszú uralma esetén, vallási unió által, mint Galíciában.

A kölcsönös hódítások hosszabb távú eredménytelensége mindenesetre önmagában is a Ny-i értékrendszer fölényére utal, amennyiben az önrendelkezés gondolatával áll összhangban. Hasonló jellegű küzdelmek természetesen más civilizációk között is folytak, amelyek szintén, ha nem is teljesen kizárólagosan, de alapvetően a már egyszer megszilárdult helyi civilizációs hagyományok erejét, ellenálló képességét mutatják. Az iszlám uralma éppúgy ideiglenes volt Kelet és Nyugat egyes részei fölött, mint ahogy ez megfordítva történt, és különböző muszlim birodalmak ismételt győzelmes hódításai Indiában is végső soron átmenetinek bizonyultak a hindu világ fölött. Ebből is kitűnik, a hódításnak, mint más civilizáció fölötti tartós uralom megszerzésének az eredménytelensége, ill. értelmetlensége, ezáltal világosan mutatva, hogy az emberiség egységének kialakítása ezzel a módszerrel aligha érhető el.

Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a hódítás eszközeinek nem tulajdonítható semmilyen szerep sem az emberiség egysége kialakításának folyamatában. Ha, ahogyan ez történt, az elő-nyugati, földközi-tengeri civilizáció a (Római) birodalom által képes volt hódítás útján megszerezni és azt követően megszervezni az európai kontinens belső területeit, majd ezt a szélesebb bázist és a kereszténység lelki vonzerejét felhasználva össze tudott fonódni az európai barbár világgal és eközben úgy átalakulni, hogy saját értékei megőrzése közben új értékeket fogadott be, akkor feltehető, hogy leszámazottja, a Nyugat, amely egyes államainak tengerentúli birodalmi révén hódítással a világ más részeit szervezte újjá, szintén képes lesz arra, hogy ezt a szélesebb bázist és modern tudományának, ill. technológiájának vonzerejét felhasználva össze tudjon fonódni a Föld más civilizációival, úgy, hogy átalakulása közben megőrzi saját értékeit, de azokét is befogadja. A Nyugat egész története, állandó átalakuló és fejlődőképessége, saját belső sokszínűsége predestinálja, hogy kulcsszerepet játsszon egy egységes, de sokarcú világcivilizáció kialakításában.

Különös ellentmondásnak tűnhet, hogy amikor a Ny-i mintára létrejövő egységes, de sokszínű világcivilizáció megteremtésének útjában álló összes jelentős külső akadály felszámolódott (noha Kínával még esetleges problémaként lehet számolni ilyen értelemben), a Nyugat annak jeleit mutatja, hogy kezdi elveszíteni hitét saját értékeiben. Ezt a jelenséget lehet úgy felfogni, hogy nem más, mint a világcivilizáció megteremtésére irányuló folyamat kiteljesülésének a jele. Ha feltételezzük, hogy a születő világcivilizáció igazán Ny-i jellegű, akkor ez kizárja, hogy bármely alkotóeleme, beleértve magát a Nyugatot, aránytalanul nagy szerephez jusson benne a többi alkotóelem szerepének rovására. A hangsúly az egységen van, nem az egyformaságon.

A Nyugat hozzájárulása a feltételek megteremtése volt, a közös civilizáció kereteinek kialakítása, feladata nem a vezetés, így lehetséges, hogy a Nyugat saját értékeibe vetett hite csökkenésének értelme az, hogy tért nyit más civilizációk értékeinek részvételére a sokarcú, de egységesült világcivilizációban.

Ha várakozásunknak megfelelően a világ helyzete olyanná módosul, hogy a résztvevők mindnyájan egy globális egység részének tekintik majd önmagukat¹⁵, összes felismerhető különbségeikkel, sőt akár véleménykülönbségeikkel és az esetleg ebből adódó ellentétekkel együtt is, akkor ez a Nyugat részéről összehasonlíthatatlanul nagyobb eredményt jelent – mert összhangban van alapértékeivel –, mintha más civilizációkat sikerült volna úgy tartósan alávetnie és átformálnia, hogy azok minden vonásukban Ny-i jellegűvé váljanak. Ez, természetesen, a Ny-nak nem is volt célja¹⁶, sőt, nem is igazán lehetett, amennyiben lényegétől, az önrendelkezés gondolatától ez teljesen idegen.

Mindezekből következően a jövőre nézve azt lehet várni, hogy a civilizációk különbségei nem tűnnek el, de oldódnak, vagyis harmonizálódnak az egységesülő világban, amelyben különbözőségük épp úgy nem szükséges, hogy konfliktusok forrásává váljon, mint ahogy a Ny-i népek kulturális különbözőségei sem okoztak diszharmoniót (sőt éppen ezek megléte volt a Nyugat fő ereje), és nem jelentették önmagukban konfliktusok forrását a Nyugaton belül.

A civilizációk közötti konfliktusról eszerint lehetett – és maradványairól most is lehet – beszélni, a történelmet nagyon is hasznos a közöttük folyt küzdelem fényében vizsgálni, de szükségtelennek tűnik e konfliktusok élesedését várni, és valamilyen, a civilizációk között majdan lejátszódó kataklizmaszerű nagy összecsapás képét a jövőbe vetíteni. Ami a civilizációk szerepével kapcsolatban a jövőben, politikai földrajzi értelemben valóban várható, az nem több, mint hogy valamilyen formában a nemzetállamok helyett az egységesült emberiség legtágabb alegységeit fogják alkotni.

¹⁵ Ennek már meglévő jelei közül elég az Egyesült Nemzet Szervezetének létrehozását gondolni.

¹⁶ A Nyugatnak ilyen vonatkozású szerepét gyakran félreértik. Nem utolsósorban HUNTINGTON érti félre (i. m. 17. o.), amikor arról beszél, hogy a Ny-i civilizáció csak felszínesen hatotta át a világot. Ez éppen HUNTINGTON sajátos megközelítéséből, a nemzetközi kapcsolatok szempontjából nézve nagyon különös megállapítás. Mint erre utaltunk, a Nyugat, ha semmi mást nem is, de legalább az egységes világ kialakításához elkerülhetetlen egységes politikai nyelvet sikerrel honosította meg a világ egyébe, nem Ny-i részein. Ez önmagában is óriási eredmény. Az, hogy más szempontból az ún. „nyugatosság” csak „felszínes” volt, igaz lehet, de ez a tény semmilyen értelemben sem bizonyítja a Nyugat sikertelenségét, és a világcivilizáció megteremthetőségének sem mond ellent, mint HUNTINGTON véli, aki a Nyugat által életrehozandó világcivilizációnak érzékelhetően olyan jelleget, és ezzel a Nyugatnak olyan törekvéseket tulajdonít, amely azt éppen Ny-i megközelítésben sohasem jellemezte, ill. tőle mindig idegen volt. HUNTINGTON, úgy látszik, nem képes elképzelni másfajta, mint saját megközelítésünkben az ázsiai felfogásnak megfelelő, hódítás útján létrehozott világcivilizációt. Szerinte „egy világcivilizáció csak egy világhatalomtól származhat”, majd hasonló módon érvel tovább (If Not Civilization, What?, *Foreign Affairs*, 1993, 64. o.), félreérthetetlenül azonosítva a hódítást és a világcivilizációt a világhódítás végkimenetelével. Megközelítéséből, ha logikus kifejtésig visszük gondolatmenetét, egyértelműen következne, hogy a Ny-i civilizáció, amely belülről nem a kizárólagosság elvére épül, nem létezhet. A tapasztalat mást mutat és ennek folytán nem látjuk be, hogy miért ne alakulhatna ki olyan világcivilizáció is – hasonló módon – amely belülről sokszínű?